

Rómske osídlenie Košickej kotliny

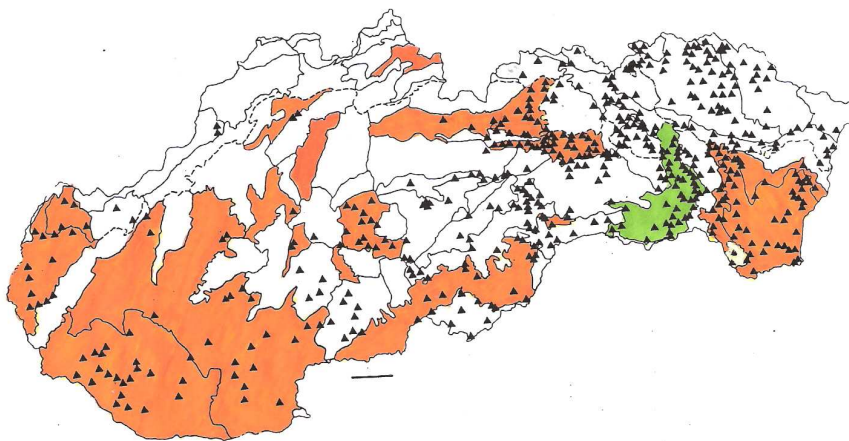
Viktória KANDRÁČOVÁ

Abstract: This article deals with the history and contemporary situation of Roma settlements in the Košice basin. Analysed are basic conditions of quality of life in Roma communities. The aim is to standardize the Roma settlements according to more criterions.

Key words: Romany community, Romany locality, infrastructure of Romany locality, quality of life and dwelling

Úvod

Objektom nášho komplexnejšieho štúdia je rómska národnosť, rómska jazyková identita a rómske etnikum na území Košickej kotliny. Predmetom štúdia sú vybrané problémy štúdia osídlenia Rómov v toku čase až po prítomnosť, ich demografické zvláštnosti, kontakt s priestorom – prírodnou a kultúrnou krajinou (rádus kontaktov) s krajinou, t. j. prejavy tohto špecifického demogeografického potenciálu v kultúrnej krajine a jeho akceptovanie majoritou. Mal by prispieť k hľadaniu možností optimálnej inklúzie danej minority v našej spoločnosti so vzájomne pozitívnym efektom. V neposlednom rade (v intencích základného výskumu) by sme ho chceli považovať za model systematického geografického poznávania a mapovania na podobných regionálnych mezo– až mikro– či lokoúrovniach. V súčasnom príspevku chceme priblížiť výsledky úvodnej fázy čiastkového výskumu na príklade Košickej kotliny¹, ktorá patrí napr. spolu s Hornádkou kotlinou k najhustejšie obývaným a najproblémovejším regionom rómskeho osídlenia.

Obr.1: Rómske lokality v kotlinách a ostatných geomorfologických celkoch Slovenska v roku 2003

Rómske osídlenie Košickej kotliny a jeho demografický potenciál

V súvislosti s Košickou kotlinou sa 1. správa uvádza z roku 1417, kedy tadiaľ prešli najväčšie skupiny na čele s kráľom Sindelom, vojvodami Panuelom, Michalom a Ondrejom od Budína cez Košice až do Prešova, kde sa rozdelili na dve časti. Už vtedy boli vlastníkmí ochranných listín (glejtov) od panovníkov, ale aj ich falzifikátov. Známe sú správy o zneužívaní Rómov Jánom Zápoľským, na príkaz ktorého zakladali požiare v mestách – aj Košiciach (roku 1534).

¹ Ide o terénny výskum autorky v prípade východného Slovenska. Obrázok 1 je spracovaný aj na základe údajov zverejnených na internete: www.inforoma.sk

Rómovia, ak sa usadzovali, tak zväčša na feudálnych panstvách, aby so svojimi zemeľníkmi bojovali proti cisárskym vojskám – takým príkladom zmienky o Rómoch je aj obrana hradu Veľká Ida v Košickej kotline z roku 1557. Neskoršia je zmienka o šľachtickom vojvodcovi Cigánov so sídlom aj pri Košiciach. Zo zachovaného podrobného súpisu Cigánov z roku 1775 vieme, že v celej šarišskej župe (a teda vrátane severnej časti Košickej kotliny) bolo 277 cigánskych rodín. V prameňoch sa uvádza, že po roku 1781 nápadne vzrástol počet Cigánov v Abovskej stolici. Je pravdepodobné, že Košickou kotlinou prechádzali celé karavány rómskych kočovníkov až do obdobia vydania zákazu kočovania z dôb Márie Terézie (Horváthová, E., 1964). V mestách sa usadzovať nemohli, preto sa väčšinou zdržiavali na ich okrajoch. Usadzovanie sa Cigánov za hradbami mesta Prešova začalo v rokoch 1642–1647. Z roku 1863 je údaj o 150 Rómoch v Prešove. Istá vlna Rómov prišla do Prešova začiatkom 20. storočia. Nazývali ich tu "farahuni", čo je najpravdepodobnejšie pošarištený výraz prezývky faraóni – obyvatelia nového Egypta. Za ich vlasť sa totiž pôvodne považoval Egypt, preto aj tu ich usadlosť nazývali "Nový Egypt" a ulicu, na ktorej bývali "Ulica faraónov". V rámci mesta Cigáni obývali tzv. Cigánsku ulicu na SV mesta pri tehelni – ulica **Slepá, Veselá a Murárska**.

Z podrobného súpisu v roku 1893 vyplýva, že v troch najvýchodnejších župách Slovenska žilo 9124 Cigánov, čo bola asi ¼ v kontexte Slovenska². Rómovia v košicko – prešovsko – sabinovskom koridore sa považujú za skupiny príbuzné s Rómami – Lovármí (Marušiaková, 1988), menší výskyt tu zaznamenávajú olaskí cigáni (Kendice, Olšovany, ap.). Prevažujúcim zamestnaním tunajších Rómov bola výroba tehál – valkov (napr. Drienov, Kendice), práca z hliny (34%), sčasti boli kováči (Drienov), zámočníci, kotlári a zvonkári (33%), vyskytli sa aj korytári (Haniska). Až cca 93% Rómov bolo už usadených a len asi 2% kočovných. Asi len 8% Rómov bolo gramotných a pologramotných.

V každom prípade, súčasné regióny s najväčšou intenzitou osídlenia Rómov³, medzi ktorými je Košická kotlina na poprednom mieste, možno považovať za kmeňové, jadrové. Z nich vychádzalo súčasné pokrytie Slovenska a aj Čiech. Doposiaľ Rómovia – Cigáni neopustili len tie teritória, kde sa pre ich usadenie a zotrvanie vytvorili „najvhodnejšie“ podmienky spočívajúce v:

- počiatočnom začlenení sa do delby práce špecifickými remeslami (tým poskytovali služby najbližšiemu i vzdialenejšiemu zázemiu),
- akceptácii a tolerancii (domácim obyvateľstvom) možnosti segregovaného bývania na obecnych pozemkoch alebo pozemkoch neujasnených vlastníckych vzťahov,
- využívaní bytového potenciálu po násilne a ináč vysídlenom obyvateľstve,
- využívaní bytového fondu pred štádiom asanácie.

Okrem toho všeobecne v našom prostredí zohrával fakt, že Rómovia vzbudzovali záujem svojím špecifickým hudobným a pohybovým nadaním a kultúrnymi tradíciami. Na druhej strane Rómovia boli schopní vnímať situáciu, v ktorej sa nachádzali, a tiež disponovali istým mentálnym potenciálom umožňujúcim čím skôr sa prispôbiť majorite a spolupracovať s ňou, a tým minimalizovať až eliminovať predpojatost' voči nim.

Súpis Rómov z roku 1924 uvádza spolu 18 263 Rómov žijúcich v 593 obciach Košickej župy (ktoré tvorili 60% z celkového počtu obcí župy). Podiel týchto Rómov na celkovej populácii predstavoval 4,5%. V samotných Košiciach bolo uvádzaných 771 Rómov (tvorili 1,4% z celkového počtu obyvateľov mesta). V okrese Košice bolo 2361 Rómov (spomedzi okresov Slovenska išlo o okres s najvyšším zastúpením Rómov, ich podiel na počet obyvateľstva okresu bol 6,6%). Ďalej vo vtedajšom okrese Moldava nad Bodvou žilo 826 Rómov (tvorili 2,7% z počtu obyvateľov okresu), v okrese Prešov 1234 Rómov (2,2%). V danom roku žili Rómovia v 68 obciach okresu Košice. Domovské právo tu však malo len 95,5% z nich, ostatných 4,5% tunajších Rómov malo domovské právo mimo tento okres. V meste Košice malo domovské právo 97,9 Rómov (2,1% mimo mesta). Koncentráciou Rómov sa vtedy stali chýrne bývalé ulice Delostrelecká, Dymkova, Hlavná, Hradbová, Kováčska a najmä Vysoká.

² *Datovanie rómskeho osídlenia v konkrétnych obciach je ešte nezavŕšenou súčasťou nášho výskumu, prebieha dvoma spôsobmi - kontakty v teréne samotných obcí a štúdiom archívnych prameňov a historickej tlače.*

³ *Aj na našom území vysokou mierou platí zákonitosť, že „čím bolo prostredie, do ktorého prišli Rómovia civilizovanejšie, od nich odlišnejšie, tým viac zostávali izolovaní, a naopak, čím bolo prostredie primitívnejšie, teda im bližšie, tým ľahšie sa v ňom asimilovali“ (Horváthová, E., 1964).*

Na vidieku sa cigánska komunita sústreďovala najmä v osadách – najľudnatejšie boli Veľká Ida (151 – 200 obyvateľov), Krásna nad Hornádom, Ždaňa, Vyšný Medzev a Moldava nad Bodvou (101 – 150 osôb). Okres Prešov mal v tomto období 46 rómskych obcí. Tí užívali domovské právo len z 81,7%, ostatní ho mali mimo tento správny celok. Mesto Prešov malo v tom čase druhú najväčšiu koncentráciu Rómov po Košiciach.

V celej Košickej kotline vtedy Rómovia pobývali v 51 obciach (46% obcí), z toho v súčasnom okrese Košice – okolie v 34 obciach (vrátane mesta Košíc) a v okrese Prešov v 17 obciach. Podľa zamestnania v regióne Košíc vtedy prevládali Rómovia – kováči a murári (Horváthová, E., 1964). Pri sčítaní ľudu roku 1930 sa uvádza v 25 okresoch východného Slovenska a v Košiciach 16 773 cigánskych obyvateľov žijúcich v 2754 obydliach a 182 kočovných osôb v 34 pohyblivých obydliach. Okrem toho sa k cigánskej národnosti hlásilo 4921 občanov nežijúcich v cigánskych obydliach. Cigáni žili vtedy na východnom Slovensku v 488 obciach. V roku 1937 žilo v samotných Košiciach 300 Rómov.

Neskôr situáciu v rozmiestnení Rómov ovplyvnila rasistická ideológia fašizmu a neskôr aj zákony ČSSR najmä z roku 1958, kedy sa v podstatnejších rysoch transformovalo ich rozmiestnenie v rámci celého Slovenska. V roku 1948 v košickom územnom obvode ZNB sa zaznamenalo 9208 Rómov, v prešovskom 8202 Rómov (Jurová, A., 1993).

V roku 1968 sa pri všeobecnom sčítaní Cigánov v celom bývalom Československu v košicko – prešovskom regióne nachádzalo vyše 27 tisíc Cigánov – Rómov, z nich 18,11% I. kategórie, 39,5% II. kategórie a 42,39% III. kategórie⁴. Prírodný prírastok Rómov dosahoval v meste Košice v tomto roku úroveň 76 osôb a migračný prírastok 207 osôb. V okrese Košice bol prírodný prírastok na úrovni 238 osôb a migračný úbytok na úrovni 147 osôb. V okrese Prešov to bolo na úrovni 238, resp. – 121 osôb.

Najvyšší celkový prírastok Rómov dosiahol teda mesto Košice (283 obyvateľov), nasledoval okres Prešov (158 obyvateľov), najnižší bol typický pre okres Košice vidiek, odkiaľ sa rómske obyvateľstvo najviac vysťahovávalo (91 obyvateľov). Celkove sa skúmaný región v tomto roku podieľal vyše 1/5 na prírastku Rómov na východnom Slovensku a 13,1% v rámci Slovenska (Kolektív, 1972).

V roku 1991, kedy sa už prvýkrát oficiálne uznáva rómska národnosť, deklarovalo svoju príslušnosť k nej takmer 11 tisíc obyvateľov, v roku 2001 to bolo bezmála 13 tisíc (Tab.1).

Tab.1: Rómovia v Košickej kotline v roku 1991 a 2001

Subregióny Košickej kotliny	Počet obyvateľov									
	Rok 1991					Rok 2001				
	Spolu	%	Rómskej národnosti	%*	%**	Spolu	%	Rómskej národnosti	%*	%**
Obce okresu Prešov	110170	26,4	2147	1,9	20,3	117524	27,2	2297	2,0	18,0
Mestá	87765	21,0	1094	1,2	10,3	24738	5,7	1323	5,3	10,4
Vidiiek	22405	5,4	1053	4,7	10,0	92786	21,5	974	1,5	7,6
Obce okresu Košice-okolie	72485	17,3	4130	5,7	39,1	79017	18,3	5057	6,4	39,6
Mestá	12667	3,0	544	4,3	5,1	13192	3,1	597	4,5	4,7
Vidiiek	59818	14,3	3586	10,3	34,0	65825	15,2	4460	6,8	34,9
Okres Košice-mesto	235160	56,3	4282	1,8	40,6	236093	54,5	5424	2,3	42,4
SPOLU	417815	100,0	10559	2,5	100,0	432634	100,0	12778	3,0	100,0

Vysvetlivky: * podiel z počtu obyvateľstva, ** podiel z celku

Zdroj: SDLB 1991

V tomto roku malo 92,3% obyvateľstva obcí prešovskej časti Košickej kotliny (ďalej KK) priamy či nepriamy kontakt s rómskym obyvateľstvom v zmysle ich prítomnosti v obci bydliska. V košickej časti kotliny bol tento podiel 88,3%. Obyvateľstvo deklarovanej rómskej národnosti v prešovskej časti KK tu tvorí 2% obyvateľstva, v skutočnosti však je tu podiel etnických Rómov vyšší – 4%.

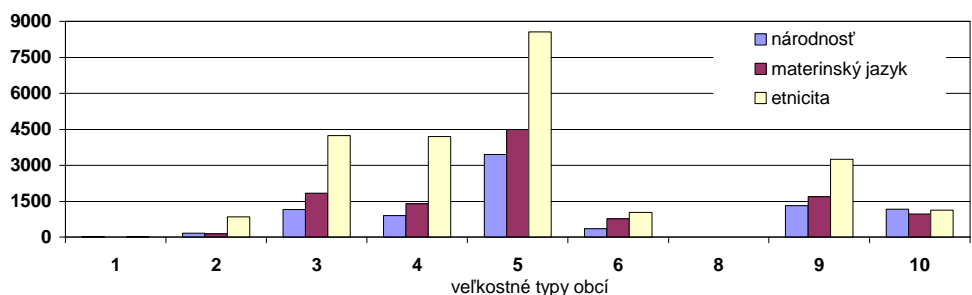
⁴ V danom prameni (Kolektív, 1972) sa neuvádza vysvetlivka k týmto kategóriám, avšak z konzultácie o daných dátach išlo pravdepodobne o isté odstupňovanie ich kvality života.

Súčasná lokácia rómskych komunít (osád)

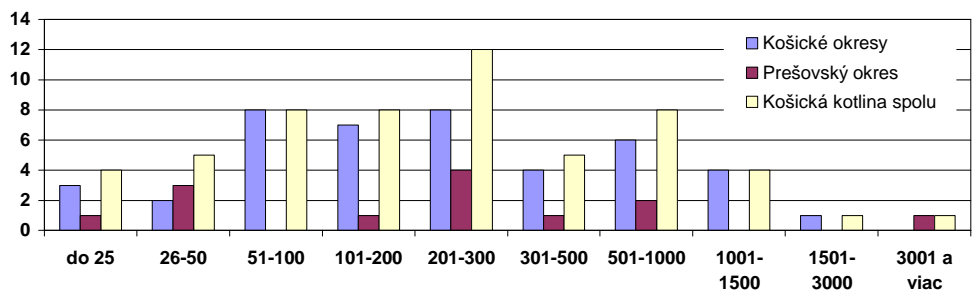
Medzi najstaršie rómske osady na východnom Slovensku a teda aj v Košickej kotline patrí osada v Turni nad Bodvou (Davidova, 1965). Väčšina rómskych osád v skúmanom území, podobne ako na východnom Slovensku vôbec, vznikla v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia. Do vzniku ČSR v roku 1918 Rómovia boli vlastne postavení mimo zákon. V období 1. republiky sa rozrastali staré a vznikali nové osady a mestské časti – kolónie. V 60. rokoch bola najväčšou (asi 5000 osôb) kolónia v Košiciach, čo platí dodnes, avšak o inde lokalizovanej osade Luník IX. V roku 1963 sa v okrese Košice nachádzalo 1022 rómskych domov v osadách (13% „Východu“), v okrese Prešov 906 takýchto domov (11% východoslovenských), pričom hygienicky závažných bolo v prvom regióne 89,5%, v druhom 75,0%.

V mestách Košickej kotliny, ktoré tvoria necelých 4% obcí, sa koncentruje 57% obyvateľov, 36% obyvateľov rómskej národnosti, 36,5% obyvateľstva s rómskym materinským jazykom a 27,4% Rómov ako etnika.

Je zjavné, že k rómskej národnosti sa hlási v skúmanom regióne (ale platí to aj pre celé Slovensko) maximálne 37% etnických Rómov alebo ich potomkov a k rómskemu materinskému jazyku len 48% etnických Rómov alebo ich potomkov (Graf 1). Vo vidieckom priestore sa najviac Rómov koncentruje v obciach 5. veľkostnej kategórie s počtom obyvateľov 2000 – 4999 (36,8 %), najmenej v obciach najmenších (Graf 2).

Graf 1: Disproporcie v počte Rómov podľa rôznych kritérií a veľkostných typov obcí v roku 2001

Graf 2: Početnosť rómskych komunít podľa veľkostných typov v roku 2003

V porovnaní so skoršími obdobiami súpisu Rómov vyvstáva problém, že mnohí Rómovia si v dvoch posledných sčítaniach ľudu udávajú rôznu národnosť, najčastejšie slovenskú alebo maďarskú. Odrzkadľuje to ich nevyhranenú sebaidentitu, nízke povedomie sebareflexie, čo býva často zneužívané v predvolebných obdobiach. Poukazuje na to výrazná disproporcija medzi ukazovateľmi z posledných dvoch sčítaní ľudu, ktoré prebehli po roku 1989 (Obr.2).

V jednotlivých geomorfologických podcelkoch Košickej kotliny je rozmiestnenie Rómov začiatkom 21. storočia tiež odlišné (Tab.2, Obr.2). Z celkového počtu 95 rómskych osád v Košickej kotline je 23% v prešovskom okrese a 73% v košických okresoch, z nich v meste Košice 12%. Najväčšia hustota osád je v Toryskej pahorkatine, je ich tu 65,3 %. Nasleduje Košická rovina (28,4%) a nakoniec je to Medzevská pahorkatina (6,3% osád). Je všeobecne známe, čo práve predošlé konštatovanie potvr-

dzuje, že Rómovia vzhľadom na nízku kvalitu ich bývania vyhľadávali pre svoje usadlosti vhodnejšie podmienky, miernejšie podnebie.

Zo **106 obcí** nachádzajúcich sa v Košickej kotline sú Rómovia sústredení (alebo rozptýlení) v 57 (54%). V prešovskej časti Košickej kotliny sa nachádza 27 obcí, z nich v 13 sú Rómovia. V okrese Košice okolie je v Košickej kotline 78 obcí, z nich 43 s Rómami. Z mestských častí Košíc patrí do Košickej kotliny len 7 a to Staré mesto, Luník IX, Západ, Košická Nová Ves, Barca, Krásna a Vyšné Opátske. Rómske komunity sú lokalizované **v intraviláne** v prípade **13 obcí** zo 14 (93%) a **23 lokalít** z 26 (88%) okresu Prešov (Drienov, Dulová Ves, Haniska, Kapušany, Kendice, Lemešany, Mirkovce, Petrovany, Prešov, Ruská Nová Ves, Seniakovce, Varhaňovce, Žehňa). Vo väčšine týchto obcí sú tieto rómske osady na okraji obce. Len v obci Kendice jestvujú 3 osady s rôznou lokáciou – integrovanou koncentrovanou, integrovanou rozptýlenou aj okrajovou.

V okrese Košice okolie je 6 rómskych osád integrovaných v rámci intravilánu, 17 integrovaných rozptýlených a 30 okrajových. Pre okresy Košice I – IV sú typické len rómske komunity integrované koncentrované (8) a integrované rozptýlené (5).

V extraviláne sú lokalizované v okrese Prešov len **3 rómske lokality** (12%) v dvoch obciach (Kendice a Drienovská Nová Ves). V okrese Košice okolie je takých 5 rómskych lokalít v obciach Bidovce, Boliarov, Čakanovce, Moldava n/B. a Vtáčkovce. V meste Košice rómske komunity lokalizované v extraviláne nie sú.

Tab.2: Rozmiestnenie rómskych komunít podľa geomorfologických podcelkov Košickej kotliny (2003)

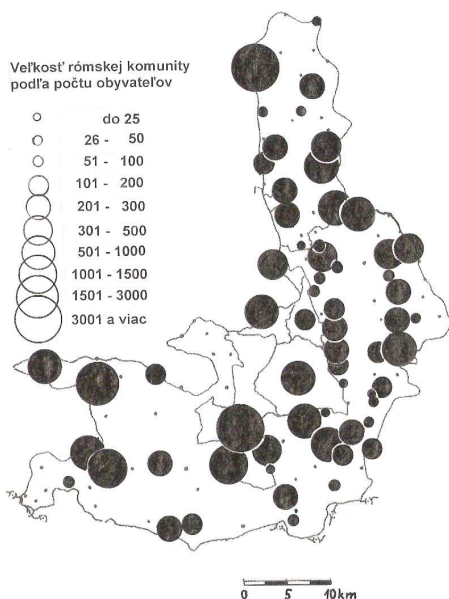
Podcelok		Počet obyvateľov		Rómska národnosť		Materinský jazyk		Etnicita		Počet rómskych obydľí	
		Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%	Abs.	%
Toryská pahorkatina	OPO	117524	42,4	2297	26,9	3074	27,2	6185	26,5	478	19,3
	OKEo	29187	10,5	2443	28,7	3554	31,5	6855	29,4	869	35,0
	OKEm	7164	2,6	533	6,2	284	2,5	711	3,1	151	6,1
	Spolu	153875	55,5	5273	61,8	6912	61,2	13751	59,0	1498	60,4
Medzevská pahorkatina	OKEo	13388	4,8	346	4,1	1337	11,8	2896	12,4	317	12,8
	OKEm	40870	14,8	287	3,3	306	2,7	241	1,1	?	?
	Spolu	54258	19,6	633	7,4	1643	14,5	3137	13,5	317+	12,8+
Košická rovina	OKEo	43942	15,8	2268	26,6	2356	20,9	6233	26,7	642	25,9
	OKEm	25225	9,1	356	4,2	380	3,4	180	0,8	22	0,9
	Spolu	69167	24,9	2624	30,8	2736	24,3	6413	27,5	664	26,8
SPOLU		277300	100,0	8530	100,0	11291	100,0	23301	100,0	2479+	100,0

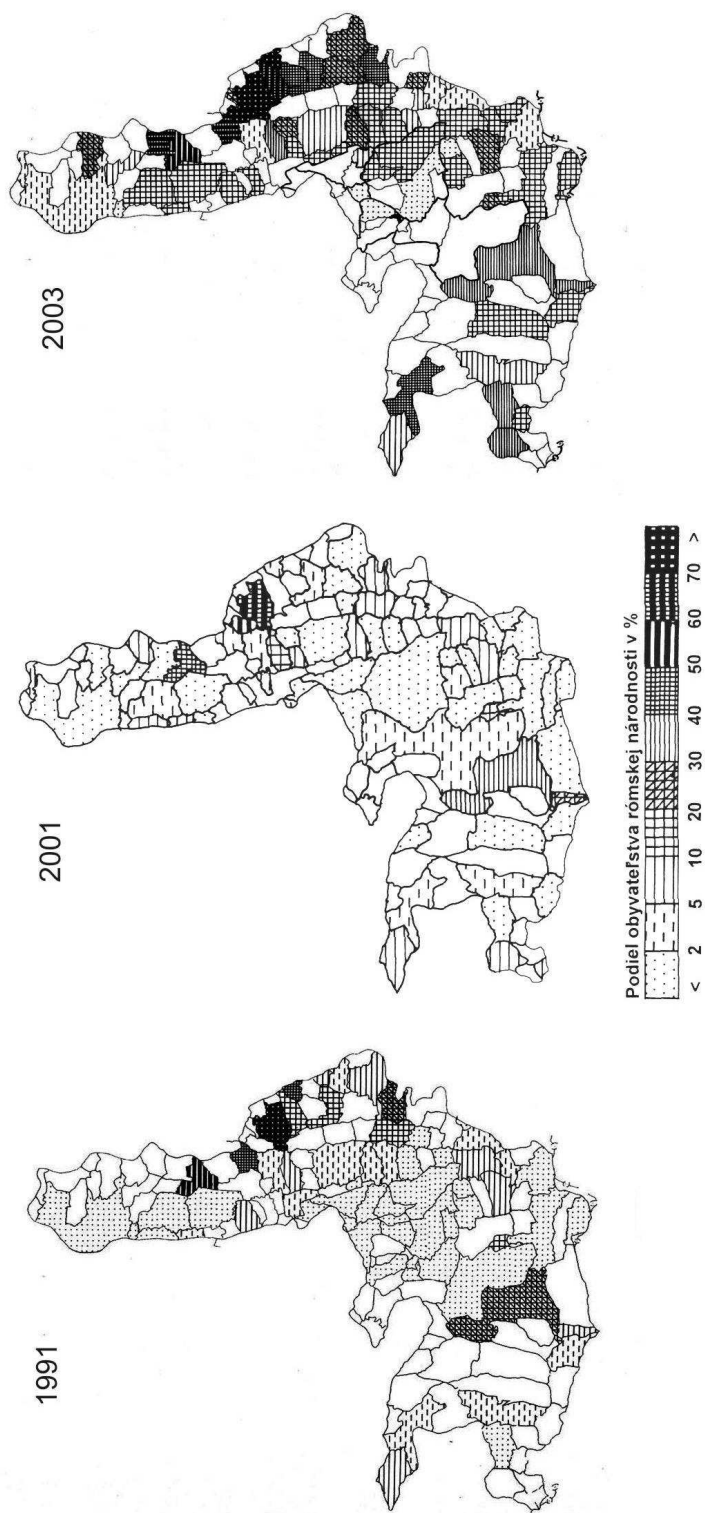
Vysvetlivky: OPO – okres Prešov, OKEo – okres Košice okolie, OKEm – okres Košice I-IV. (mesto)

Najväčšou rómskou komunitou v Košickej kotline sú 3 osady v Kecerovciach (spolu vyše 1800 obyvateľov). Je 3. najväčšou v Košickom kraji po Pavlovciach nad Uhom a Trebišove. V prešovskej časti Košickej kotliny je najväčšou komunita Rómov v obci Mirkovce (vyše 500 obyvateľov) (Obr.4). Prví rómski obyvatelia prišli do tejto obce v roku 1912, spočiatku ako najatí pomocníci krčmára.

V prešovskej časti Košickej kotliny je 69% lokalít vlastnícky vysporiadaných, 3 lokality čiastočne vysporiadané a 5 nevysporiadaných (2 v Drienovskej Novej Vsi a všetky 3 v Kendiciach). V okrese Košice okolie je zo 60 lokalít 52% vysporiadaných, 38% čiastočne vysporiadaných a 10% nevysporiadaných. Podobné relácie v štruktúre vysporiadanosti vlastníckych vzťahov sú aj v meste Košice, kde je vysporiadaných 54% rómskych usadlostí, čiastočne vysporiadaných 31% a nevysporiadaných 10% usadlostí Rómov.

Obr.4: Veľkostné typy rómskych komunít za rok 2003

Obr.2: Obyvateľstvo Rómskej národnosti v rokoch 1991, 2001, 2003

Záver

Rómske osídlenie Košickej kotliny patrí k najstaršiemu a najpočetnejšiemu na Slovensku. Tomuto faktu však nezodpovedá stupeň inklúzie rómskeho obyvateľstva v kontexte majoritného obyvateľstva. Významným predpokladom toho je poznať problematiku rómskej komunity na nižších regionálnych úrovniach. Náš príspevok je snahou o aspoň čiastočné naplnenie tohto princípu.

Literatúra

- HORVÁTHOVÁ, E., 1964: Cigáni na Slovensku. Historicko – etnografický náčrt. SAV Bratislava, 400s.
- JUROVÁ, A., 1993: Snahy o formovanie štátnej politiky voči rómskym obyvateľom v povojnovom období. Historický časopis 41, 4, 414–429.
- JUROVÁ, A., 2000: Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov. Človek a spoločnosť, 5, 4, 39s.
- KANDRÁČOVÁ, V., 2003: Transformácia rómskeho osídlenia Slovenska a možnosti geografickej typizácie rómskych komunit. In.: Novák, S. ed.: Geografické aspekty stredoevropského priestoru. Geografie XIV, Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta Brno, 81–86.
- NEČAS, C., 1989: Štatistické výsledky o cigánskej populácii z roku 1924 na východnom Slovensku. Historica Carpatica 20, 213–224.
- PODOLÁK, P., 2000: Geografické a demografické charakteristiky rómskeho obyvateľstva na Slovensku. Geografický časopis, 52, 3, 269–284.
- Štatistický lexikon obcí na Slovensku. SÚS Praha 1927, 278s.
- Štatistický lexikon obcí v krajine slovenskej. MV a SÚS, Orbis Praha, 1936.
- <http://fphil.ku.sk>

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia vedeckého grantového projektu VEGA 1/2024/05 „Osobitosti vývoja a priestorová diferenciacia humánno–geografických štruktúr v regióne Košice“

Roma Settlements of the Košická Basin

Viktória KANDRÁČOVÁ

Summary: The Košice - basin belongs to regions with the highest density of Roma population in Slovakia. The Roma localities constitute 8,4% of population and settle in 54% of communities in this region. Communities with more than 70% Roma population and with very low quality of live are situated here.

In geography the solution of this situation presumes the total analysis of Roma settlements. Such research should contribute to seek the possibilities of optimal inclusion of minority in our society with reciprocal positive effect. Our article serves as a model of systematic geographical knowledge and mapping of Roma ethnic group – nationalities at similar regional mezzo- also micro- or loco levels.

Adresa autora:

RNDr. Viktória Kandráčová
Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta, Univerzita P. J. Šafárika
Jesenná 5, 040 01 Košice
ug@upjs.sk

